

јереј Радомир Поповић

РАНО ХРИШЋАНСТВО У ИЛИРИКУ ПРЕ ДОСЕЉЕЊА СЛОВЕНА

III Део

Догађаји у V веку

У историји Цркве V век је такође богат многим важним догађајима. Овде ћемо их узети у обзир само онолико колико они имају везе и додирних тачака са подручјем Илирика, чију хришћанску прошлост разматрамо. Овде, наравно, треба одмах рећи и то да сви догађаји из историје Цркве из IV века, а поготову с краја IV века, имају нераскидиве везе са свим оним што ће се догодити у V веку. У самој историји Цркве, као у свакој историји, тешко је повлачити границе збивањима и догађајима, па те границе нису ни нови векови.

У V веку одржана су два Васељенска сабора Цркве. Црквени догађаји везани за ова два сабора нису имали у то време много везе са областима Илирика на Балкану. Неке личности и поједини догађаји имају само делимично везе са подручјем Илирика, о чему ће бити више речи касније. Црква је, као што је познато, била потресена најпре Несторијевом, а затим и Евтиховом јереси. Одлучујући спорови вођени су и овога пута на Истоку, а и главна битка је опет добијена на Истоку.

Крајем IV века Илирик и цео Балкан били су поприште сеоба многих племена из северне и источне Европе. То су била углавном некрштена, варварска племена и народи који су својим суровим налетима у знатној мери зауставили или, пак, спречили даљи развој црквеног живота и црквене организације у Илирику и Балкану уопште. Овакво, да кажемо - нередовно, стање у Илирику трајаће кроз цео V век.

Најпре су Готи, а потом Хуни, у свом налету преплавили Балкан. Са краја IV века, из 396. године, имамо једно врло потресно савремено сведочанство, које доноси блажени Јероним. Оно посебно говори у каквом се стању налазила Црква у Илирику: „Епископи су заробљени, свештеници и црквени људи различитих родова поубијани. Поручени су храмови. Уз Божије олтари стоје коњи као у коњушницама. Премешнује су мошти мученика”.¹

Јеронимов опис стања је прилично веран. Реч је, наиме, о варварима, који су скоро потпуно разорили црквену организацију у Илирику. Црквена ор-

1 Код блаженог Јеронима, *Животи знаменитих људи*, PL 22, 60.

ганизација Илирика је у IV веку била доста чврста. Непосредно пред инвазију Гота и Хуна, крајем IV и почетком V века, у Илирику је било више митрополија којима су, у црквено-административном погледу, потчињене епископије. Затим, јасно се уочавало постојање Источног и Западног Илирика. Источни Илирик је од самог почетка, због близине Цариграда, био везан за њега. Томе је допринело брзо уздицање и афирмисање Цариграда као Новог Рима и седишта цара и свих државних тела. Само педесет година након оснивања, Цариград је трећим каноном II Васељенског сабора, 381. године, добио прво место по части после Рима. Цариград је брзо потиснуо, у том погледу напреднији град и тада већи црквени центар, суседни Ираклион (Хераклион) на обали Мраморног мора, који је био седиште митрополије за целу Тракију. Сем Ираклиона, почетком V века седишта митрополита у Источном Илирику имали су још и ови градови: *Виминосион, Рајтиарија, Сардика и Скиуи*.

Политичка угроженост Илирика у V веку, коју смо поменули, допринела је да је он био знатно мање заступљен у црквеним догађањима него што је то био у IV веку, како смо већ видели у претходном поглављу. На саборима који се сада одржавају учествује знатно мање епископа из ових крајева или их из појединих делова Илирика уопште и нема. Такво ће стање условити да царска престоница из Сирмијума буде премештена заувек на југ, у Солун. Тако је, рецимо, последњи царски едикт у Сирмијуму издат 380. године. Према подацима из већ помињане Јустинијанове 11. Новеле из 535. године, префект Илирика Аподемије пренео је, 391. или 393. године, седиште префектуре у сигурнији и безбеднији Солун.² Овим потезом, који је био изнуђен угроженошћу северних граница Царства, свакако је и црквено седиште померено на југ Балкана. Црквено седиште Илирика остаће ту све до 535. године, када је основан нови црквени центар у Јустинијани Прими, а опет не у Сирмијуму. У V веку ће због свих ових околности значај Солуна, и као политичког и као црквеног седишта, нагло порасти и у том ће периоду, као што смо већ видели, култ и поштовање Светог Димитрија Солунског бити коначно формиран.

Међутим, у контексту наведених догађаја преплиће се истовремено и проблем такозваног Солунског викаријата у Илирику, на којем све до данас нарочито инсистирају римокатолички историчари Цркве.

Због актуелности, и то не само у науци, укратко ћемо се ипак осврнути на питање Солунског викаријата у Илирику. Може се видети да ово питање није без значаја с обзиром на многобројну литературу о њему.³ Први папски

2 M. Moscy, *Pannonia and Upper Moesia*, London, 1968.

3 Из обимне литературе на тему такозваног Солунског викаријата издвајамо: S.L. Greenslade, *The Illyrian church and the Vicariat of Thessalonica* 378-395, *Journal of Theological Studies*, 46 (1945), 17-30; P. Lemerle, *Philippe et la Macédoine Orientale à l'époque chrétienne et byzantine I*, Paris, 1945; V. Grumel, *Le vicariat de Thessalonique et le premier rattachement de l'Illyricum Oriental au patriarcat de Constantinople*, *Annuaire de l'Ecole des législations religieuses à l'Institut Catholique de Paris*, 1950-1951, 49-63; F. Dvornik, *The idea of apostolicity in Byzantium and the legend of the apostle Andrew*, Cambridge-Mass., 1958, 25-29; J. Macdonald, *Who instituted the papal vicariat of Thessalonica?*, *Studia patristica* 4, Berlin, 1961, 478-482; V. Grumel, *Les origines du vicariat apostolique de Thessalonique*, *Actes du XIIe congrès inter. d'Etudes Byzantines* 2, Beograd 1964, 451-462; Aim. Πιτερκουικ, *Τὸ Ἰλλυρικὸν καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῦ δίκαια τῶν Ἐκκλησιῶν Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως*, Ἀθῆναι 1919. Γ. Κονιδάρη, *Η διοικήσεις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ Ἐξουχία (ἢ τὸ Βικαριάτον) τῆς Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ 731-732*, *Μεγάλη Ἑλληνικὴ ἐγκυκλοπαιδεία* 1, 156-157 καὶ 157-158. Χ. Παπαδοπούλου, *Τὸ πρωτεῖον τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης*, Ἀθῆναι 1964. Β. Φειδῖα, *Προϊποθέσεις διαφορφάσεως τοῦ θεσμοῦ τῆς Πενταρχίας τῶν πατριαρχῶν*, Ἀθῆναι 1969, 258-289. Γ.Ι. Θεοχαρίδου, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους (285-1354)*, Θεσσαλονίκη, 1980.

документ, на који се позивају римокатолички историчари Цркве у прилог постојања Солунског викаријата, је писмо папе Сириција (384-398) Анисију Солунском, митрополиту (384-407). У поменутом писму се каже да Анисије не може рукополагати епископе у Илирику без папине сагласности: „*Ut licentia asset sine consensu tuo in Illyrico episcopus ordinare praesumere*” - („*Да ти није слободно рукополађаи епискоје у Илирику без моје сагласности*”).⁴ Међутим, један Анисијев претходник, Солунски митрополит Асхолије (360-382) не показује никакву зависност од папе Дамаса (368-384). Асхолије је, као источни епископ, био на једном сабору у Риму 382. године,⁵ а присуствовао је и II Васељенском сабору у Цариграду 381. године.⁶ Даље се, у прилог да Илирик у црквеном погледу не зависи од папе, наводи и пример Боноса, Нишког епископа,⁷ који је, као јеретик, осуђен на сабору у Капуи у Италији 391. године. У односу на овај сабор у вези са Боносом из Илирика, папа Сириције не игра улогу некаквог вишег судије. Исто тако је доста неосновано и тврђење да је Солун имао „*све претходности да постане центар Егзархије за Македонију и Дакију*”, као што су били Александрија, Рим и Антиохија, а позивање на 6. канон никејског сабора⁸ такође нема основа.

Нешто конкретније податке о папским јуридичким овлашћењима у Солунској митрополији налазимо у једном писму папе Инокентија I (402-417). У том такозваном мирном писму из 402. године каже се да су његови претходници, папе Дамас, Сириције и Анастасије (398-402) дали Анисију не само овлашћење хиротоније, него су му поверили и руковођење целокупним црквеним животом у Илирику:⁹ „*... cui etiam anteriores tante ac tales praedecessores mei episcopi, id est sanctae memoriae Damasus, Siricius atque supra memoratus vir Anastasius, ita detulerunt ut omnia quae illis partibus gererentur, sanctitati tuae, quae plena iustitiae est,...*”. Међутим, крунски доказ о овлашћењима Солунског митрополита је Инокентијева посланица из 412. године митрополиту Солунском Руфу (407-343), у којој се, чак, набрајају све провинције које су Руфу потчињене. „*Arripe nostra vice per suprascriptos ecclesias curam*” (Прими од нас (уместо нас) бригу о ђоре реченим црквама)¹⁰: Ахаја, Тесалија, оба Еџира, Криви, обе Дакије, Мисија, Дарданија и Превалис. Само, пак, набрајање, од стране папе, Руфу потчињених провинција, може се тумачити као нужно јер су „*извесни ђрадови, било из разлога удаљавања, било свој досиђојанства (као рецимо, Коринџи) нису њежили да се одвоје*”.¹² Наведеним провинцијама је био обухваћен цео Илирик, и то његов источни део. Није, међутим, потпуно јасно

4 Mansi VIII, 750, PL 13, 1148. Писмо шаље по епископу Кандидијану „љубљеном брату Анисију”. Х. Παπαδόπουλος, Το πρῶτον τοῦ ἐπισκόπου Ρωμῆς, 92-110.

5 П. Лепорский, *История Тессалоникскаго Екзархата*, 31.

6 S.L. Greenslade, *The Illyrian church*, 21.

7 П. Лепорский, Исто, стр. 54-57; S.L. Greenslade, Ibid, 28: каже да је Бонос раније већ био осуђен у Македонији и Солуну. Боносово обраћање писмом епископу Амвросију у Милано не показује да постоји викаријат у Солуну, јер је Илирик 379. године припадао Истоку, а 381-393. г. Западу (Исто, стр. 29). Аутор, иначе, нема чврстих доказа да је папа Дамас основао Солунски викаријат (Исто, стр. 25-26).

8 Г.Ι. Θεοχαρίδου, *Ιστορία της Μακεδονίας*, 107-8.

9 Mansi VIII, 750.

10 V. Grumel, *Les origines du vicariat apostolique de Thessalonique*, 458-459, озбиљно поставља питање датума овог папиног писма. Зашто то не би била година 407, када је Руф постао епископ у Солуну, пита се исти аутор.

11 Mansi VIII, 751; PL 20, 515.

12 V. Grumel, Ibid 459.

која је све права имао и какав је био његов стварни однос према Риму? Осим тога, нису довољно јасна ни обавештења која о томе наводе сами извори, али у науци данас углавном преовладава мишљење (које се може прихватити) да права која је Инокентије I дао Руфу нису важила за Солунску катедру као такву, него су била везана за сваку нову личност на катедри Солунских митрополита и морала су бити потврђена од стране сваког новог папе у Риму.¹³

У време понтификата папе Бонифација I (418-422) долази до отворене кризе такозваног Солунског викаријата, због незадовољства епископа Илирика њиховим статусом. Истина је да га Бонифације у писму Руфу Солунском 419. године назива „*vice sedis apostolicae*”.¹⁴ Ово незадовољство илирских епископа условило је да цар Теодосије Млађи, 14. јула 421. године, једним рескриптом цео Источни Илирик у црквеном погледу прикључи Цариграду.¹⁵ За нас је интересантно да се у поменутом Теодосијевом рескрипту црквена потчињеност Илирика Риму назива „новина” коју сада треба укинути и све провинције Источног Илирика са њиховим епископима присајединити Цариграду.¹⁶

Исти папа Бонифације, у случају избора Перигена за епископа у Коринту, 422. године, такође брани своја наводна јуридикчка права у Илирику, позивајући се на примат апостола Петра, чији је он наследник. Оне који му оспоравају та права он назива прекршиоцима Христових заповести, а посебно 6. канона I Васелењског сабора.¹⁷

Папа Сикст III (432-440) у двама писмима брани своја права у Илирику. У првом писму из 437. године, упућеном Цариградском патријарху Проклу (434-447), папа каже за Солунског епископа да је свако свештено лице које се без његове сагласности обраћа патријарху у Цариград - бунтовник против црквене дисциплине и прекршилац канона (*disciplinae ecclesiasticae despector et contemptor canonum*). Друго своје писмо Сикст је упутио епископима Целог Илирика. У писму папа наглашава да су му епископи Илирика потчињени, односно да су

13 P. Lemerle, *Philippes* 243-244. V. Grumel, *Les origines* 460.; J. Macdonald, *Who instituted the papal vicariat*, 481.

14 *Mansi VIII*, 753; PL 20, 761.

15 *Codex Theodosianus*, ed. Th. Mommsen - P.M. Meyer, Berlin, 1905, 156, 2 (даље, *Cod. Theod.*); V. Grumel, *Le vicariat de Thessalonique et le premier rattachement de L'Illyricum oriental au patriarche de Constantinople*, 49-63.

16 *Cod. Theod.* 16,2: „Omni innovatione cessante vetustatem et canones pristinos ecclesiasticos, qui nunc usque tennuerunt, per omnes Illyrici provincias servari praecipimus. Tum si quid dubietatis emergerit, id oporteat non absquae sciencia viri reverendissimi sacrosanctae legis antistitis urbis Constantinopolitanae quae Romae veteris prerogativa lactatur conventui sacerdotali tantoque indicio reservari” (Одбијајући све што је ново, наредили смо да се кроз илирске провинције чувају древни и ранији црквени закони (канони), који све до сада трају (важе). Даље, ако се појави нешто сумњиво, требало би да се одржи сабор епископа, али не без знања епископа, најбољег познаваоца светог закона, главног града Константинополиса, који има прерогативе (на основу претходних канона) Старог Рима ...”). praecipimus. Tum si quid dubietatis emergerit, id oporteat non absquae sciencia viri reverendissimi sacrosanctae legis antistitis urbis Constantinopolitanae quae Romae veteris prerogativa lactatur conventui sacerdotali tantoque indicio reservari” (Одбијајући све што је ново, наредили смо да се кроз илирске провинције чувају древни и ранији црквени закони (канони), који све до сада трају (важе). Даље, ако се појави нешто сумњиво, требало би да се одржи сабор епископа, али не без знања епископа, најбољег познаваоца светог закона, главног града Константинополиса, који има прерогативе (на основу претходних канона) Старог Рима ...”).

17 *Mansi VIII*, 756; PL, 20, 779.

18 *Mansi VIII*, 762: „... ut quis ad fratrem et coepiscopum ad cum pertinent sacerdos adveniat praeter eius consentiam, si sine eius epistolis atque formata venire tentaverit, tamquam disciplinae ecclesiasticae despector et contemptor canonum”.

потчињени Анастасију, Солунском митрополиту.¹⁹ У истом духу је написано и писмо папе Лава I Великог (440-461) из 444. године епископима Илирика. Лав такође говори о примату апостола Петра, а затим наглашава потчињеност епископа Илирика Солуну.²⁰

Међутим, теорија о Солунском викаријату као експозитури папске власти и доминације у Илирику је чисто римска доктрина. Додуше, извесних тенденција има у још неким писмима папе Лава I. За време такзваног Акакијевог раскола, крајем V века, Илирик је потпуно прекинуо везе са папом. Видећемо да мало касније, почетком VI века, митрополити Солуна Андреј и Доротеј нису хтели да успоставе везе са Римом. По окончању Акакијевог раскола, 518. године, папа је био послао своје делегате у Цариград, а после и у Солун, да тамо званично прославе и обележе измирење. Видећемо да ће папски легати у Солуну доживети велике непријатности. Коначно, од тог времена се више ни у којем случају не може говорити о институцији Солунског викаријата.

Христолошке јереси V века нису биле директно везане за Илирик. Ипак, у акцији коју је свети Кирило Александријски водио против Несторија на Истоку и на Западу, Илирик није био сасвим заобиђен. Наиме, познато је да је Несторије, одмах по доласку из Антиохије за патријарха у Цариград, почео борбу против јеретика, пре свега против остатака аријанаца у главном граду. Свој програм будућег рада поднео је чак и самом цару Теодосију II Млађем.²¹ Убрзо је у Цариграду затворио једну аријанску капелу, коју им је својевремено већ био забранио свети Јован Златоусти, а поново одобрио цар Аркадије и вођа Гота у Цариграду Гајна.²²

У јеку борбе против Несторија, а у преписци која се води између Кирила и папе Келестина 430. године, Кирило помиње неке крајеве на Балканском полуострву. У једном писму он каже папи да су сви епископи Истока, а посебно епископи Македоније, на његовој (Кириловој) страни по питању осуде Несторија.²³ У истом писму Кирило истиче да није хтео да прекида општење са Несторијем, Цариградским патријархом, пре него што о томе обавести епископа Рима и остале западне епископе. С друге стране, и папина писма упућена на Исток и у Македонију по садржини су слична Кириловим писмима. У писмима папа обавештава источне епископе о Несторијевим заблудама и о свему ономе што се против њега предузима. Папа, такође, помиње своја писма која је послао патријарху Јовану Антиохијском, Јовану Јерусалимском, Руфу Солунском и епископу Флавијану у Филипе.²⁴ Не постоје посебна писма упућена епископима Илирика у вези са Несторијевом јереси, нити су, пак, они били специјално ангажовани у овом спору на Истоку.

19 *Mansi VIII*, 763: „... Illyricanae omnes ecclesiae, ut a decessoribus nostris accepimus, et nos quoque fecimus, ad curam nunc pertinent Thessalonicensis antistitis...”.

20 *Mansi VIII*, 769; PL 54, 614.

21 Сократ Схоластик, *Црквена историја* VII, 24. Позната је Несторијева максима: „Дај ми, царе, земљу ослобођену од јеретика и ја ћу ти заузврат дати небо; помогни ми да победим јеретике и ја ћу ти помоћи да победиш Персијанце”.

22 Сократ Схоластик, *Црквена историја*, VII, 24. О генези саме, пак, јереси, видети: В. Стефанίδου, *Εκκλ. ιστορία*, Αθήναι 1978, 215.

23 *Mansi IV*, 1016: „...εὐσεβεστάτοις καὶ θεοφιλεστάτοις ἐπισκοποῖς τοῖς κατὰ Μακεδονίαν, καὶ ἀπασὶ τοῖς κατὰ τῶν ἀνατολῶν...”, као и у: PL 50, 454.

24 *Mansi IV*, 1021.

По свој прилици је тачна претпоставка да епископи Илирика нису били у великом броју узели учешћа на III Васељенском сабору у Ефесу 431. године. Пажљивом анализом 1. и 2. правила овог сабора, види се да се у њима помињу многи епископи који, на жалост, нису могли да присуствују сабору православних у Ефесу против Несторија и против пелагијанца Келестија. Многи од њих, који су из објективних разлога били спречени да дођу на сабор, иако су били православни, били су, како се каже у канонима овог сабора, заведени и пришли су „збору одмешничком и примили су науку Келестијанову“, другим речима - били су заврбовани од стране присталица Јована Антиохијског.²⁵

Питање Несторијеве јереси, као што је познато, није било потпуно решено на сабору у Ефесу 431. године. У пост-саборским настојањима да се, ипак, постигне сагласност по питањима вере, Кирило Александријски, у једном писму Јовану Антиохијском и његовим присталицама, опет помиње епископа Руфа из Солуна и „остале њобожне македонске епископе“, који су његови једномишљеници, у осуди Несторија и његове јереси.²⁶ Овде се очигледно помињу само епископи из Македоније и Епира. Нема, чак, ни помена о епископима из северних области Балканског полуострва, из провинција као што су Панонија, Дакија, Мисија и друге оближње области. Епископи ових области нису ни могли узети учешћа на овом сабору нити, пак, у пост-саборским усаглашавањима Антиохије и Александрије, пошто су били поробљени од варвара. Само се, као што смо видели, помињу епископи из Филипа, Солуна, Маркијанополиса у Тракији и неколико епископа из Епира.

Изричито се помиње епископ Доротеј из Маркијанополиса, који је, чак, упутио и једно писмо поводом постигнуте сагласности између Кирилових и присталица Јована Антиохијског на Истоку 433. године. Доротеј оспорава то јединство, односно постигнуто измирење, бар у оној мери и на онај начин како је оно записано у „Томосу сагласности“ 433. године.²⁷ Из његових других писама се, иначе, може видети да је био више наклоњен Несторију и његовом поимању христологије. Као такав, он је, ускоро после III Васељенског сабора, био протеран са епископске катедре, када је победа Кирилових, односно православних кад Несторијем, била потпуно сигурна.²⁸

Даљи ток догађаја у Цркви и на Истоку уопште, опет се само делимично тичао Балканског полуострва и Илирика посебно. У вези са монофиситством и IV Васељенским сабором, подручје Илирика свакако нема водећу улогу. Али, с друге стране, та улога ипак није потпуно занемарљива и периферна. Тако, рецимо, на познатом сабору „ендимуса“, који је одржан у Цариграду 22. новембра 448. године, на којем је осуђен јересијарх, монофисита, архимандрит Евтих, присуствовао је са подручја Илирика, нама за сада познат, један епископ, и то Сатурнин из Маркијанополиса у Тракији, епископ града који је био у близини царске престонице.

25 Н. Милаш, *Правила I*, 291. Хефеле наводи само шест канона III Васељенског сабора (Hefele, *Histoire des Conciles*, 337-340).

26 *Mansi IV*, 1051

27 *Mansi V*, 892. То је једно кратко писмо, сачувано на латинском језику. Српски превод „Томоса измирења“, Р. Поповић, *Одабрана документа*, стр. 29-32.

28 J. Zeiller, *Les origines chrétienne*, 355.

Следеће, 449, године наступио је изванредан тријумф монофисита, помогнут од наметљивог Диоскора Александријског и самог двора у Цариграду. У Ефесу је одржан такозвани „разбојнички сабор“, који је осудио Флавијанов сабор из претходне године, као и самог православног патријарха Флавијана. На овом јеретичком зајеста насилничком сабору, како се и назива, са подручја Илирика присуствовао је Ремезијански (Бела Паланка) епископ Диогнис. Међутим, већина епископа из Илирика била је против монофисита. Као такви, у саборским документима помињу се Урсикије из Скупи-а, Далматије из Наиса-а, Валеријан из Маркијанополиса, Маркел из Никопоља у Епиру и други.²⁹

Непосредно у вези са самим, пак IV Васељенским сабором, удео епископа из Илирика у борби са монофиситима био је врло значајан. Наиме, после „разбојничког сабора“, за кратко време је дошло, и у држави и у Цркви, до наглог обрта у корист православних. Цар Маркијан и царица Пулхерија сазвали су сабор за јесен 451. године. Иначе треба рећи да одржавању самог сабора претходи врло богата преписка, која је вођена између новог цара и царице и папе Лава I. Тако у једном Маркијановом писму папи Лаву, са почетка 451. године, цар најављује сазивање једног сабора на Истоку, којем би присуствовали сви епископи Истока, затим Тракије и Илирика.³⁰ Скоро исте садржине је и Пулхеријино писмо папи Леву I. Принцеза такође помиње цареву иницијативу о будућем сабору, који ће се на Истоку ускоро одржати и где ће се, коначно, на васељенском нивоу, одлучити о православној вери. Одржавање таквог сабора је тог тренутка било нужно, јер се Црква поделила на монофисите и православне, односно диофисите. Даље, у једном од папиних писама источним епископима, а нарочито у писму новоизабраном Цариградском патријарху Анатолију, писаном јуна 451. године, папа још једном лично инсистира на одржавању сабора који је већ претходне године најављен. Исто тако у овом писму, папа Лав I говори о великим спољним тешкоћама и неприликама које тада владају и које не дозвољавају свим епископима да дођу на најављени сабор. Папа овде има у виду, пре свега, епископе из оних провинција чије је присуство на сабору било особито важно. Ради се о западним епископијама, свакако у првом реду о Илирику, који је управо у петој деценији V века био опустошен од хорди Атилиних Хуна из Азије.³¹

О стању у V веку у оном делу Илирика који покрива подручје данашње Србије, Македоније и Црне Горе, у време инвазије Гота и Хуна, говорили смо у претходном поглављу, када је било речи о ранохришћанским базиликама у светлости археологије и историје на поменутих просторима.³² Тако град Сирмијум, који је разорен 441. године, није имао епископа,³³ Хераклеја у Македонији је имала епископа који је присуствовао „разбојничком сабору“ 449. године,³⁴ Стоби су имали епископа,³⁵ Лихнид³⁶ и Варгала такође су имали

29 J. Zeiller, *Ibid*, 361-362.

30 *Mansi VI*, 100.

31 *Mansi VI*, 114.

32 Видети 2. поглавље овог рада.

33 Исто, напомена 63 (II поглавље).

34 Исто, стр., нап. 5. Град је имао епископа и 479. године.

35 Исто, стр., нап. 26.

36 Исто, стр., нап. 53.

епископе,³⁷ и Довир.³⁸ Из овога видимо да средином V века углавном градови из јужних крајева имају своје епископе. Међутим, градови из северног Илирика са њиховим епископима нису чак ни поменути, а археолошка открића су потврдила да су управо у то време порушени многобројни хришћански храмови на просторима целог Балканског полуострва. Тако нам из средине V века нису познати епископи из следећих градова у Илирику: *Скуји*,³⁹ *Улџиана*,⁴⁰ *Ниш*,⁴¹ *Ремезијана*,⁴² *Виминакион*,⁴³ *Марџос*, који има епископа али му се не зна име,⁴⁴ *Синџидонос*,⁴⁵ *Акве*,⁴⁶ и *Диоклеја*, која има свој епископа *Евандра*, присућноћ на сабору у *Халкидону* 451. године.⁴⁷

Поред наведених података о стању Цркве у Илирику средином V века, о физичкој угрожености Балкана непосредно пред одржавање IV Васељенског сабора говори и сама чињеница да је сабор одржан у Халкидону у Малој Азији. Најпре је Никеја била означена као место одржавања сабора. Цариград је, по том питању, избегнут из објективних разлога, због присуства, у том граду, још увек великог броја јеретика, монофисита, који би свакако ометали рад једног таквог импозантног скупа. Други разлог што сабор није одржан у престоници јесте тај што је цео Илирик био под влашћу Хуна, па је претила опасност да могућа побуна у граду угрози сабор.⁴⁸

Из самих, пак, докумената Халкидонског сабора (из 451. године), на којем су присуствовали епископи са југа Балканског полуострва, види се да су они узели знатног учешћа у раду Сабора и формулисању саме вере. Прве саборске седнице одржане су 8. и 9. октобра 451. године у храму свете Јефимије. Још на самом отварању сабора, распоред седишта учесника био је такав да се на самом почетку радикално разграничило ко су јеретици. У храму су са леве стране били смештени папски изасланици, епископи Пасхазије и Лукентије и презвитер Бонифације, затим патријарх Цариградски Анатолије, Максим Антиохијски, Таласије из Кесарије Кападокијске, Стефан Ефески, а онда, редом, епископи из Азије, Понта и Тракије. Са десне, пак, стране били су: Диоскор Александријски, Јувеналије Јерусалимски, затим представник Анастасија, Солунског митрополита, епископ Квинтилије,⁴⁹ и епископи Египта, Палестине и источног Илирика.⁵⁰ Дакле, епископи Илирика су на почетку били на десној, Диоскоровој страни. Међутим, нешто касније ћемо видети да ће они брзо променити место и прићи православнима, на супротну страну храма.

На Халкидонском сабору најпре је Јевсевије Дорилејски изнео оптужбу на Диоскора, а потом су прочитане одлуке сабора „*ендимуса*” из 448. године.

37 Исто, стр., нап. 64.

38 Исто, стр., нап. 70.

39 Исто.

40 Исто, стр., нап. 11.

41 Исто, стр., нап. 40-41.

42 Исто.

43 Исто, стр., нап. 76.

44 Исто, стр., нап. 92.

45 Исто.

46 Исто.

47 Исто.

48 *Mansi* VI, 560. Hefele, Ibid, 645-646.

49 *Mansi* VI, 567: „Κυιντῆλου Ἡρακλείας μακεδονίας ἐπέχοντο τὸν τόπον Ἀναστασίου ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης”.

50 *Mansi* VI, 565; Hefele, *Histoire des Conciles* II, 668.

Након читања исповедања вере патријарха Цариградског Флавијана^{50a} било је једногласно прихваћено најпре од стране папских изасланика уз узвике: „*Μαρίνιρ Φλαβίαν је дефинисао веру на њавославан начин*“. Затим је прво Јувеналије, Јерусалимски патријарх, „*ѡроменио месѣо*“, прешао са десне на леву страну, заједно са палестинским епископима. Они су, дакле, напустили Диоскора и прешли православнима. Исто су одмах учинили и епископи Илирика. Међу епископима Илирика по имену се помињу епископ Петар из Коринта, Иринеј Навпактоски, затим епископи из Грчке, Македоније и Крита, епископ Никола из Стобија, Јевсевије из Довира у Македонији, Максимин из Сера и други.

Познато је да је ова деоба епископа на Халкидонском сабору учињена по питању христолошког учења: *да ли су у Госѡду Исусу Христѡу, Божијем Сину, ѡсле сједињења двеју ѡприрода, божанске и човечанске, и даље остјале две ѡприроде?* Диоскор и монофизити су такво учење негирали и признавали су две природе само до тренутка сједињења, а само једну, и то божанску, после сједињења. Потом је на сабору прочитан Никеоцариградски символ вере, две Кирилове посланице Несторију, помирљиво писмо између Антиохијаца и Алесандрије 433. године, а затим Томос папе Лава I Великог, упућен патријарху Флавијану. Иако су папски делегати то предлагали, папин Томос ипак није био прихваћен без дискусије и извесних накнадних објашњења, која су дата на изричитих захтев епископа Илирика и Палестине.⁵¹

Епископи Илирика су на папин Томос ставили углавном три примедбе. Прва примедба се односила на оно место у Томосу из трећег поглавља где се каже: „*Да би били оѡкуљени наши ѡреси, несѡрадална ѡприрода се сјединила са сѡрадалном ѡприродом, и ѡако је ѡсѡао наш Ослободѡишѡл, ѡсредник између Боѡа и ѡуди (μεσѡτης Θεοѡ και ανθρѡπων), човек Исус Христѡс, с једне сѡране смртѡан, а с друге сѡране бесмртѡан (ѡк тоѡ ѡνѡς ѡνηθѡ, και τελευτѡν ѡк тоѡ ѡτέρѡу мѡ ѡνηθѡ).*”^{51a} *Да би их умирио, архиѡакон из Царѡграда је ѡрѡчиша одељак из Кириловоѡ ѡсма Нестѡрију, који ѡласи: „Госѡд је умро за нас, али не у смислу да је ѡѡзова божанска ѡприрода сѡрадала”. Ова деоба ѡприрода на „сѡрадалну” и „несѡрадалну” (passibili et impassibili), учинила се еѡскоѡима Илирика и Палесѡине слична Нестѡријевој радикалној деоби ѡприродѡ у личносѡи Боѡчовека Исуса Христѡа. Тако је овим читањем Кириловог писма, којим је потврђен текст, то јест православносѡ Томоса Флавијану, отклоњена прва недоумица.*

Друга и трећа примедба поменутих епископа односила се на делове из четвртог поглавља Томоса. Тако се друга примедба тицала оног места на којем се тврди, сасвим православно, да „*свака од двеју ѡприрода чини, у јединсѡву са другѡм, оно ѡѡо јѡј је својсѡвено: ѡако реч (Λѡγѡс) чини оно ѡѡо Речи је*

50a Флавијаново исповедање вере видети у: Acta Conciliorum Oecumenicorum II, I, 1, 35, а по садржини је скоро идентично са Халкидонским „Оросом”. Српски превод, Р. Поповић, Одабрана документа, 37.

51 Томос папе Лава I Великог видети: E. Schwartz, Acta Conciliorum Oecumenicorum, II, 1, 2, 81-83. Папин Томос на грчком језику, I. Καρμѡρη, Τα δογματѡка I, 162-166. А. Јевтић, Васељенски сабори и живо ѡредање Цркве, Богословље, 1 и 2 (1973), 70. Српски превод, Р. Поповић, Одабрана документа, 39-47.

51a „... και πρѡς τѡ χρεωσѡυμενον ѡφлѡмо тѡς ѡμετέρας φύσεως ѡκτѡθѡναι ѡ Θεѡа φύсѡς ѡνѡθη тѡ φύσει тѡ παθѡтѡ, ѡна тоѡто ѡѡ τѡ таѡς ѡμετέραις ѡσесѡιν ѡпѡρχѡν ѡρѡδѡιον, ѡ еѡς και ѡ аѡтѡс, ѡν μεсѡтѡс Θεοѡ και ανθрѡпѡ ανθрѡпѡс Христѡс Ιηсѡс, και аѡпѡνησѡκει ѡк тоѡ ѡнѡс ѡνηθѡ, και τελευтѡν ѡк тоѡ ѡτέρѡу мѡ ѡνηθѡ” (I. Καρμѡρη, Τα δογματѡка, 163).

својсѣнено, а њело извршава од онога њѣло”.^{51б} „Ἐνεργεῖ γὰρ ἑκατέρα μορφή μετὰ τῆς θατέρου κοινωνίας ὅπερ ἰδίον ἔσχηκεν, τοῦ μὲν Λόγου κατεργαζομένου τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ τοῦ Λόγου, τοῦ δὲ σώματος ἐκτελοῦντος ὅπερ ἐστὶ τοῦ σώματος”).

И на ову примедбу им је опет одговорено речима светог Кирила, на име - да по Светом писму, кад је реч о дејству сваке природе, свака од њих дејствује у општењу са другом природом, како је свакој од њих својствено, а обе се природе међусобно слажу, односно нису у супротности једна са другом.

Треће спорно место из Томоса Флавијану такође је из четвртог поглавља и тиче се двојства природе и личности Господа Исуса Христа. Примери дејства сваке природе у Томосу потврђени су навођењем примера из Светог писма Новог завета. На крају се у Томосу ипак говори о једној Богочовечанској личности Исуса Христа:^{51в} „Εἰ καὶ τὰ μάλιστα γὰρ ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ τοῦ ἀνθρώπου Θεοῦ καὶ τοῦ ἐν ἐστὶ πρόσωπον”). (*Ипак је у Господу нашем Исусу Христѣ, Богу и човеку, само једна личност*). Човечанство је у Христу различито од Оца; Реч (Логос) је од Оца по божанству и равна је Оцу (*de Patre illi est aequalis cum Patre divinitate*). На ове приговоре одговорено им је из Теодорита Кирског да је Логос, поставши човек, „οὐσία (...) οὐκ ὡς ὡς ὡς ὡς ὡς”, „обитававујући у друџом, односно божанска природа у човечанској природи”.⁵²

После ових интервенција илирских епископа и накнадних објашњења појединих места из Томоса патријарху Флавијану, Томос је био прихваћен у целини, и то на саборском заседању 17. октобра. На примеру коментарисања и прихватања папиног Томоса од стране отаца IV Васељенског сабора показује се, с једне стране, да епископ Рима није могао једноставно наметати обрасце вере без претходног испитивања и проверавања. С друге стране, види се да „приговори”, по питањима вере, у овом случају Илирских и Палестинских епископа, нису били одбачени, него су само оправдани позивањем на Кирила Александријског. Значај ове опаске је утолико већи уколико се има у виду да су епископи Илирика били под јурисдикцијом папе Лава I. И из овог примера види се да се искључује папина неприкосновена надлежност по питањима вере и учења у хришћанској Цркви.

Након ових дискусија, епископи Илирика, истина не сви, нису били задовољни свим објашњењима која су им дата из Кирилове треће посланице Несторију. Међу епископима се особито истиче Атик Никополски из Епира, који за своје епископе тражи неколико дана да би се припремили за разговор, па да се тек после изјасне. Зато је на сабору предложено да се за то време око патријарха Анатолија окупе епископи, не би ли се, они који сумњају, обратили.

Исто тако, илирски епископи нису били за то да се осуде сви епископи из Египта који су дошли са Диоскором, из разлога што су многи од њих били на Диоскоровој страни под притиском. Такође, у погледу осуде „разбојничког сабора” и његових учесника, нису били за уопштenu осуду, јер, говорили су они,

51б „..... φυλάττει γὰρ ἑκατέρα φύσις ἀνελλιπῶς, τὴν αὐτῆς ιδιότητα, οὐκ ἀναίρει τὴν ... Ἐνεργεῖ γὰρ ἑκατέρα μορφή μετὰ τῆς θατέρου κοινωνίας ὅπερ ἰδίον ἔσχηκεν, τοῦ μὲν Λόγου κατεργαζομένου τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ τοῦ Λόγου, τοῦ δὲ σώματος ἐκτελοῦντος ὅπερ ἐστὶ τοῦ σώματος ... (I. Καρμίρη, Τὰ δογματικά, 164).

51в „Εἰ καὶ τὰ μάλιστα γὰρ ἐν τῷ δεσπότη Ἰησοῦ Χριστῷ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐν ἐστὶ πρόσωπον” (I. Καρμίρη, Τὰ δογματικά, 164).

52 Ibid.

„сви смо ми ђођрешили”, у смислу да су многи на том насилничком сабору под принудом прихватили јеретичке ставове, које, иначе, у нормалним приликама, не би усвојили.⁵³ Најзад су епископи Илирика заједно са свима осталима потписали и „нейоколебљиво ђрихвалили веру Оџаца и Никеје и Конџијанџиуџолиса и закључке ђрвоџ сабора у Ефесу (431) и џаџино џисмо (Томос)”.

У коначном дефинисању учења о начину сједињења двеју природа у личности Господа Исуса Христа били су заступљени и епископи из Илирика. На саборској седници од 22. октобра 451. године образована је посебна комисија од стране присутних епископа, која је требало да формулише то учење. У комисију је изабрано 16 епископа, од којих су тројица били из Илирика, и то: *Квинџилије из Хераклеје (код данашњеџ Биџџоља), Аџиџ из Никџџоља у Еџиру и Созон из Филија у Тракији*.⁵⁴ Тако је формулисан Халкидонски „Орос”, а донето је и 30 канона који се тичу црквеног устројства и дисциплине. Епископи Илирика су, такође, потписали 28. канон овога сабора, који, сагласно 3. канону II Сабора, даје првенство части епископу Цариграда после епископа Рима.⁵⁵

IV Васељенски сабор, као што знамо, није коначно решио питање монофисита у Цркви. Вера, односно христолошка догма, је дефинисана, али, разуме се, није прихваћена од стране јеретика. Чак су, ускоро затим, створене монофиситске цркве на Истоку. Учвршћивању монофиситства на Истоку умногоме је допринела и верска политика царева као што су били Василиск, Зенон (474-491) и Анастасије (+ 518). Сâм Цар Зенон није био у почетку присталица јереси, али се касније променио. Хтео је пошто-пото да успостави јединство Цркве у држави због спољне политичке опасности. године 482. издао је свој познати „Енотикон”, који се с правом сматра делом Цариградског патријарха Акакија. „Енотикон” је, као царски докуменат⁵⁶ од државног значаја, упућен свим епископима, клирицима, монаштву и хришћанима Египта, Александрије, Либије и Пентапоља. У „Енотикону” се, додуше, анатемишу Несторије и Евтих. Затим се доноси једно исповедање вере, односно символ, који се доста разликује од Никеџцариградског исповедања вере. У њему се, очевидно на компромисан начин, избегавају изрази као што су „једна”

53 *Mansi VI, 074; А.П. Лебедев, Вселенские соборы II, С.-Петербург, 1904-329 и даље; А. Јевтић, Исто, стр. 71.*

54 У комисији су још били: Анатолије Цариградски, тројица папских изасланика: Пасхазие, Лукентје и Бонифације, епископ Јулијан са острва Коса, Максим Антиџијски, Јувеналије Јерусалимски, Таласије из Кесарије Кападокијске, Диџген Кизички, Леџнтије из Магнесије, Флорентије из Сарда, Јевсевије Дорилејски, Теџодор Тарски, Кир Анабаски, Константин из Бџосре, Теџодор Клавдиопољски (АСО II, 1,2, стр. 125-126).

55 *Mansi VI, 234.* На овај су канон најпре реаговали папски легати. Касније видимо да папа Геласије 493. године у опширном писму епископима Дарданије оспорава претензије патријарха Акакија цариградског на првенство части после епископа Рима. Папа Геласије каже да би се по истом основу на право првенства требала да позивају и епископи градова бивших престоница као што су: Равена, Милано, Сирмијум и Трир (*Risinus autem, quod praerogativam volunt Asacio compareri: quia episcopus fuerit regiae civitatis. Niquid apud Ravenam, apud Mediolanum, Sirmium, apud Trevirs, multis temporibus non constitit imperator?*) (*Mansi VIII, 58*). III. Пнетри сматра да епископи Илирика нису пристали да потпишу 28. канон IV Васељенског сабора у Халкидону, којим се под јурисдикцију Цариграда стављају цркве у Тракији, Понту и Азији; „они су се опрезно уздржали”, каже даље исти аутор (*Ch. Pietri, La géographie de l'Illyricum ecclésiastique, 34*).

56 Енотикон цара Зенона из 482. г. видети код историчара Евагрија, *Црквена историја III, 14 у PG 86, 2620-2625.*

и „две” природе у Господу Христу, а о кључним одлукама Халкидонског сабора говори се сасвим неодређено.⁵⁷

Акакијев раскол се у Илирику одразио у контексту укупних односа Истока и Запада у време трајања раскола. При самом крају раскола, сведоче нам Теофан као и Анастасије библиотекар,⁵⁸ одржан је у Илирику 515. г. сабор, којем је присуствовало око 40 епископа из Илирика и Грчке. Епископи су одлучили да се одвоје од Солунског архиепископа, који је био оптужен да је јеретик - монофисита, јер је одржао везе са Тимотејем, патријархом у Цариграду.⁵⁹ Следеће, 516. године, на југу Илирике одржан је још један сабор у Епиру, којем присуствује седам епископа. Овај сабор се састао да би изабрао некога уместо недавно преминулог Алкисона који је био јеретик.⁶⁰ Сабор поменуте седморице епископа, на челу са новоизабраним митрополитом Никопољским Јованом, упутио је једно писмо папи Ормизди у Рим. У писму они потврђују своју приврженост православној вери која је формулисана на претходним саборима. Анатемишу поново Диоскора, Тимотеја Елуре из Александрије и друге вође монофисита. Папа Ормизда им је на ово исте године упутио три писма, из којих се може видети да још увек има присталица монофисита.

Из овог времена потичу такозвани папски „либелус” и „индикулум” који, у ствари, представљају папски програм окончања Акакијевог раскола у Цркви.⁶¹ Наиме, околности краја Акакијевог раскола биле су следеће: *Њосле смртии цара Анастасија, 518. године, нови патријарх у Цариграду Јован, одржао је сабор „ендимуса”, којем су присуствовали 44 епископа.* Сабор се бавио питањем успостављања мира са Црквом на Западу, односно са папом Ормиздом. Том приликом је и комес Јустинијан, будући цар, упутио папи једно писмо које изражава наду у јединство, које је тако потребно целом свету.⁶²

Међутим, није било лако успоставити мир у Цркви зато што је папа својим „либелусом” и „индикулом” захтевао да буде осуђен и анатемисан патријарх Цариградски Акакије, а, поред њега, и сви његови наследници до тадашњег патријарха Јована. Осуда је, према томе, падала и на патријархе као што су били Јефтимије и Македоније, који су били православни и због тога чак збачени са катедре и који су нешто касније били проглашени за свете. Из папиних писама, упућених тих година у Цариград и на Исток, на адресу више

57 Исто. В. Στεφανίδου, *Εκκλησιαστική ιστορία*, 227.

58 Теофан, *Хроника*, и Анастасије библиотекар, *Црквена историја* у: *Mansi VIII*, 537-538.

59 Исто: „Thessaloniciensis episcopo communicante ob metum imperatoris Timotheos Constantinopolitano episcopo, quadraginta episcopi Illyrici et Graeciae convenientes in unum, per professionem in scriptis factam, ut a proprio metropolitano, discesserunt ob eo, et Romam mittentes, Romano communicare in scriptis professi sunt”.

60 *Mansi, VIII*, 401.: „Alcyon, qui omni praesumptione suplicibus utens libellis (*Mansi VIII*, 404). Епископ Никопољски Алкисон умро је те исте године, али је, наглашава се, био јеретик, како се и тврди у поменутом писму седморице епирских епископа: Јован, Матеј, Константин, Христордор, Иларије, Филип, Јулијан и Хрисипос.

61 *Mansi VIII*, 407-408. Нови Никопољски митрополит Јован без поговора осуђује све јеретике, прихвата папин „либелус” и „Индикулум”. Б. Στεφανίδου, *Εκκλησιαστική ιστορία*, 230.

62 *Mansi VIII*, 435-449. У писму папи Ормизди комес Јустинијан каже да је настало жељено време: цео је сада свет окренут ка јединству: „qui totius mundus partium nostrarum convertus ad unitatem moras non patitur”.

личности, види се да Ормизда инсистира нарочито на Халкидонској вери и тражи да буду обавезно осуђени, без изузетка, сви који се тој вери противе.⁶³

Папа је, у сврху измирења, послао на Исток своје легате, који су, по папиној препоруци, требало да буду добро примљени на Истоку. То се стварно и догодило у Цариграду. Међутим, када су легати боравили у Илирику, у Превалису, тамошњи епископи их нису добро дочекали и нису хтели да прихвате ни „либелус“ ни „индикулум“. Тако, рецимо, епископ из Превалиса, из града Скодра (Скадар у Албанији), помиње један локални сабор епископа Епира који се није у потпуности сложио са папиним програмом измирења.⁶⁴

По замисли папе Ормизде, сви епископи на Истоку требало је да једноставно потпишу његов „либелус“, који, између осталог, отворено наглашава папски примат у хришћанском свету и осуђује јеретике као што су били: Несторије, Евтих, Диоскор, Тимотеј Елур, Петар Александријски, Петар Антиохијски, Акакије и друге вође јеретика. Међутим, „либелус“ нису потписали епископи са источне Јадранске обале. Међу њима се изричито помињу епископи из Авлоне, Драча и Солуна. Главни разлог што „либелус“ није прихваћен је тај што се у њему осуђују сви цариградски патријарски после Акакија.

Папски изасланици су доживели велике непријатности у Солуну. У изворима из тога времена има података да су Солунски митрополит Доротеј и његов презвитер Аристид побунили народ. Каже се, даље, да су у целој околини Солуна за извесно време била укинута сва богослужења. Као у време општих катаклизми, обављана су свугде масовна крштења још некрштених. За кратко време крштено је више од две хиљаде особа. Папска делегација, која је из Цариграда стигла у Солун на челу са епископом Јованом, доживела је неприлике. Био је, чак, убијен домаћин код којег је делегација одсела. Сутрадан су морали да напусте град. Због ових догађаја папа Ормизда је позвао Доротеја и Аристиду на одговорност, на суд у Рим. Међутим, они се на суду нису појавили. Епископ Солунски Доротеј, у писму папи, правда себе и каже да је лично, по цену живота, успео да спасе папске легате у Солуну од најгорег.⁶⁵

Као што смо видели, црквени догађаји у V веку јасно нам показују да у науци нису потпуно на месту тезе неких римокатоличких историчара Цркве као што су Дишесн, Целер, Шварц, Каспар, а у новије време Шарл Пиетри,⁶⁶ о институцији папског викаријата у Солуну. По њима, викаријат је установљен ради одржавања папског ауторитета у црквама као што су биле Дакија и Македонија. Као што смо видели, у саборским документима нема чак ни помена о папском викаријату у Илирику. Особито је неоснована новија теза

63 *Mansi VIII*, 435-449. Тако папа Ормизда у писму патријарху Цариградском, Јовану II Кападокијском, констатује да прихвата у целини одлуке Халкидонског сабора, да је поново унео у диптих име папе Јлава I: *Dilectionis tuae confessionem gratanter accepimus, per quam sanctae synodi comprobantur, inter qua instauratione constitutorum omnium Chalcedonense concilium praedicastis, et catholicorum numero adjungi desiderans sanctis papae Leonis in diptychis nomen astevere scriptum* (*Mansi VIII*, 437). С друге стране Цариградски патријарх Јован је прихватио „Formula Hormisdæ“ (*Mansi VIII*, 451-452; PL 63, 443-445; F. Dvornik, *The idea of Apostolicity 131*; A. Gerostergios, *Justinian The Great, the emperor and saint*, Belmont, Massachusetts, 1982, 96/97).

64 *Mansi VIII*, 435-449.

65 L. Dushesne, *L'Eglise au VIème siècle*, Paris, 1925, 53. В. Στεφανίδου, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 231.

66 Ch. Pietrie, *Ibid*, 22.

Ш. Петри-а да је папски ауторитет био присутан у Илирику и ради опште дисциплине у Цркви.⁶⁷

У историји хришћанске Цркве у V веку, подручје Илирика и Балкана није било много заступљено. Чак се, на основу свих података које смо напред изнели, може констатовати да је Илирик у V веку био сиромашнији догађајима и збивањима из црквене историје него у IV веку. Видели смо да је у времену које смо разматрали била, у погледу Солуна и Илирика, донекле актуелна јуридикчка надлежност Рима, односно Цариграда, и да је коначно, бар што се Солуна тиче, утицај Цариграда био доминантан: даље - богословски спорови око саме христологије у Илирику били су заступљени преко епископа из јужних области Илирика, пошто су севернији делови Балканског полуострва били сасвим угрожени од варвара. Извори не помињу ни једно јеретичко име из Илирика, управо напротив, епископи ових области су на страни православних, чак и после одржавања IV Васељенског сабора 451. године, када је, у време цара Анастасија, у верској политици тражен изразити компромис са врло моћним монофиситима. Илирик, у време трајања Акакијевог раскола у Цркви, није, преко својих епископа, био уз Цариградске патријархе, про-монофиситски настројене.

67 Ch. Pietrie, *Ibid*, 24-25.

IV ЈУСТИНИЈАНОВА ЕПОХА У ИЛИРИКУ

Византијски цар Јустинијан (527-565) један је од највећих и најзначајнијих царева које је Византија, као хришћанска држава, уопште имала. Личност овог владара дала је печат целој једној епохи, која се по њему назива Јустинијаново доба, у области политике, градитељства, ратовања, законодавства, права и богословља, једном реџу - цивилизације уопште.

Јустинијан је, након варварских инвазија пре и после пада Рима под власт Гота 476. године, најпре хтео да поврати изгубљене границе некад простране Римске империје, на челу које је стајао. Отуда његови дуги и тешки ратови у Персији, затим се Готима у Италији и на Балкану, са Вандалима у Африци и са многим племенима у Подунављу. Цар је, за све време дуге владавине, тежио јединству државних територија, које је обезбеђивао ратовима, кодификацијом законодавства, којом је државу правно обједињавао, и, најзад, борбом за чисту православну веру, онемогућавањем јереси и подизањем велелепних храмова широм целог Царства. О свим овим царевим настојањима, али са тежиштем на догађајима у Илирику, биће углавном речи у даљим редовима.

На самом почетку треба истаћи чињеницу да је цар Јустинијан био пореклом из Илирика, из којег су, особито у IV веку, били пореклом многи византијски цареви, и то у одлучним моментима, када је војском и ратом требало бранити државне границе. Јустинијан се родио у селу Таврисион, код градића Ведериане (археолошки локалитет Царичин Град код Лебана). Из истог краја био је и његов претходник на царском престолу, ујак му, цар Јустин I (581-527).¹ За разлику од ујака, Јустинијан је у царској престоници стекао веома широко образовање из неколиких научних грана. Када је ступио на царски престо имао је 45 година,² а владао је укупно 38 година. Лично је био врло дисциплинован и уздржан. Иначе, сви истраживачи личности и дела цара Јустинијана слажу се у томе да је хришћанска вера код њега заузимала веома значајно место, како у његовом личном животу, тако и у државној политици коју је водио. Вера је просто била нераздвојни део његове политике.³ Не само да је био виспрени беседник, него је био и добар теолог и зато се директно

1 Има мишљења, истина старијих, да је Јустинијан био словенског порекла, јер је рођен у крају где је већ тада било Словена. О личности и делу Јустинијана доносимо неколико најважнијих дела: N. Vulić, *L'origine ethnique de l'empereur Justinien*, Actes du IVe congrès international des études byzantines, Sofia, 1934, 400-405; A. Gerostergios, *Justinian The Great, the emperor and saint*, Belmont, Massachusetts, 1982, 30-31; R. Browning, *Justinian and Theodora*, Londres, 1971; Ch. Diehle, *Justinien et la civilisation byzantine*, Paris, 1901. У Јустинијановим познијим биографијама каже се да је био пореклом из породице „Управда“, а то би значило да су Словени већ половином V века били у северној Македонији. Јустинијана доносимо неколико најважнијих дела: N. Vulić, *L'origine ethnique de l'empereur Justinien*, Actes du IVe congrès international des études byzantines, Sofia, 1934, 400-405; A. Gerostergios, *Justinian The Great, the emperor and saint*, Belmont, Massachusetts, 1982, 30-31; R. Browning, *Justinian and Theodora*, Londres, 1971; Ch. Diehle, *Justinien et la civilisation byzantine*, Paris, 1901. У Јустинијановим познијим биографијама каже се да је био пореклом из породице „Управда“, а то би значило да су Словени већ половином V века били у северној Македонији.

2 Цар је рођен око 483. године.

3 Није цар Јустинијан био цезаропаписта, како то мисли већина римокатоличких историчара Цркве, као Ш. Дил, Х. Гелцер а, посебно, П. Батифол (P. Battifol, *L'Empereur Justinien et le siège apostolique*, *Recherches de science religieuse*, 16 (1926), 193-264, који је просто уобличио став римокатолика о Јустинијану као цезаропаписти у Цркви (A. Gerostergios, *Justinian 91* (92); Ch. Diehl, *Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle*, Paris, 1901, 133; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 87 (бр. 5)).

мешао у све богословске спорове свога времена и активно учествовао у њима.⁴ Са годинама живота расло је и његово интересовање и све активније бављење богословљем и Светим писмом. По вери је био православан и свакако је тај елеменат допринео да као будући цар 527. године заузме царски престо у Цариграду.

После владавине цара Анастасија и његове отворене склоности монофиситизму, долази цар Јустин I, који је био одлучан поборник православља. Убрзо је окончан и Акакијев раскол. Удео епископа из Илирика у окончању овог раскола био је запажен. Папе, као што су били Симах (+ 514) и Ормизда, тражили су да буду осуђени и анатемисани сви Акакијеви наследници на патријаршком трону у Цариграду због прихватања и спровођења у живот монофиситског „Енотикона” цара Зенона. Видели смо да овај папски захтев на Истоку није био прихваћен.

У савременим изворима има података о немирима који су у то време владали, не само у Цариграду, него и у Солуну и скоро целом Илирику. Тако, године 513, један високи официр из Подунавских провинција,⁵ по имену Виталијан, са великом војском од око 60000 људи, напада сâм Цариград, јер се, као православни, плашио да поменути папски захтеви не буду прихваћени у том граду од стране патријарха и цара. Он и његови војници тражили су од цара да папски захтеви буду одбијени. Поготову нису смела бити осуђена двојица патријарха какви су били Македоније и Флавијан. Исти Виталијан је, чак, 515. године, био са флотом на самом улазу у златни Рог престонице.

Јасно је да је овај Виталијанов покрет био изазван разлозима верске природе. Он је умногоме охрабрио све епископе Илирика да и они истрају у свом православљу. Тако су се епископи Илирика у више наврата обраћали Никополском митрополиту и тражили од њега подршку. Митрополит Никополски Алкисон, као и Лаврентије из Лихнида (Охрид), одржавали су директне везе са папом Ормиздом.

Немири у Цариграду и Илирику најзад су се стишали. Виталијан је био војнички поражен од стране престоничких царских трупа, а и дата су му обећања да измирење са Западном црквом неће бити на штету православља. Када је за престоницу прошла опасност, стари цар Анастасије позивао је у Цариград све угледније епископе из Илирика: *Алкисона из Никопоља у Епиру, Лаврентија из Охрида, Доминија из Сардије (Софија), Гајана из Ниша, Еванђелоса из Паушалије (Ћусиндил у Буџарској)*. Наведени епископи су одговарали пред царем јер су се, као што смо видели, отворено противили царској монофиситској верској политици. Двојица од наведених епископа, Алкисон из Никопоља и Гајанус из Ниша, нису се ни вратили, пошто су умрли у Цариграду.

Наведени догађаји из пред-јустинијанског доба говоре нам, донекле, о значају који је Илирик имао у државним и црквеним збивањима тог тренутка. Сви епископи Илирика били су одани вери формулисаној на Халкидонском сабору 451. године. Они су у том смислу и подржавали Виталијанов војно-устанички покрет. Даље - избор Јустина из Илирика за цара у том тренутку

4 A. Gerostergios, Ibid, 92. *Scritti teologici ed ecclesiastici di Giustiniano*, ed. M. Anelotti - L. Zingale, Milano, 1977.

5 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 93.

био је само последица управо тих догађаја, и имао је несумњиво верску, односно православну димензију.⁶ Дакле, победила је у војсци, политици и у Цркви, она струја која је заступала православну оријентацију. Исту политику и став према вери и Цркви наставио је, само још енергичније и доследније, цар Јустинијан. У том погледу, хришћански историчари Цркве упоређују Јустинијана са првим хришћанским царем, Константином Великим. Из једног царевог едикта (из 551. године), усмереног против јеретика, види се да Јустинијан жели „да *последи*не јединство свих Хришћана у истини и чистијој вери”.⁷ Јустинијан се наслањао на познати Константинов став, који је, како пише црквени историчар Јевсевије Кесаријски, био у томе да је цар, налазећи се међу епископима, „*био као један од њих и чак је изјавио да су епископи везани за његове унутар Цркве, а он (цар) Бојом последи*ављен да буде „*епископ својашњи*”.⁸ Сличан је и Јустинијанов став у односу на послове који се тичу Цркве. По примеру царева претходника, као што су били Константин Велики и Теодосије Велики, први задатак цара био је да сачува чисту православну веру, да брани државу од свих напада, као и свету православну апостолску Цркву.⁹

Рестаурација и обнова Римске империје, које је Јустинијан предузео, имале су циљ да уједине Царство и хришћанску Цркву, која је у то време била добрим делом разједињена јересима и иноверјем.¹⁰

У току столећа које је претходило Јустинијановој владавини, варвари су од Царства били узели Италију (Рим су Готи освојили 476. године), северну Африку и многе области на Истоку. Почетком VI века половина Западног царства припадала је аријански настројеним Визиготима, Вандалима и Остроготима. Јустинијан тада хоће да ослободи Запад и самог папу од варварског ропства и да их присаједини цркви Истока. Цар је ово у приличној мери и успео, мада само за кратко време.

Ратове са Вандалима у северној Африци и са Готима у Италији воде славне Јустинијанове војсковође и официри, као што су били Велизар („можда Словен”)¹¹ и Нарзес. Овде треба имати у виду и ратове које цар води против народа који су нападали преко Дунава, као што су били Хуни, Анти, Бугари и Словени. Грађење система војних утврђења у Тракији, Илирику и на Балкану уопште, затим постављање епископа у сваки већи град и његово укључивање у државну управу, имало је циљ да у рад на јединству Царства буду укључени сви фактори, па и духовни потенцијал.

У законодавно-правној историји, цар Јустинијан је познат као један од највећих законодаваца и кодификатора већ постојећих државних закона и црквених канона, који су били општеобавезни за све поданике Царства.¹² Велику државну територију требало је правно објединити, да би у њој функционисало јединствено законодавство. Јустинијан је у свом законодавству штитио Цркву. Штити је правно не само од њених унутрашњих непријатеља,

6 L. Duchesne, *L'Eglise au VIe siècle*, Paris, 1925; J.B. Bury, *A History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I, to the Death of Justinian II*, New York, 1958, 423; A. Gerostergios, *Ibid*, 37.

7 PG 86, 994.

8 Јевсевије Кесаријски, *Живот Константинов* 4, 14; А. Јевтић, *Патрологија* II, 14-15.

9 PG 86, 946-947.

10 Ch. Diehl, *Justinien*, 133-134.

11 Ch. Diehl, *Ibid*, 413.

12 A. Gerostergios, *Ibid*, 89.

јеретика и расколника, него и споља. Тако се у закону, познатом као *Codex Justinianus*, Црква посебно третира. У поднаслову овог правног корпуса стоји: „О ђресвѣтој Тројици и катѡличанској (ѡрвославној) вери”. У самом кодексу три пута је поновљен Никејски символ вере, као и све анатеме које су прва четири Васељенска сабора изрекла против јеретикâ. На више места се понавља: „Нишѣиѣ није боље неѡ исиѣиниѣиѣ вера у царева”.¹³ „Нада у Боѡа је наѣиѣ јѣдина зашѣиѣиѣиѣ за ѡсѣѡѡјање монархије; Он је ѣиѣј који осѣѡурава сѣасење наѣиѣ дуѣиѣ и државе; Он, дакле, чини да се све наѣиѣ законодавсѣиѣво одвиѣја ѡ начелу да је у законодавсѣиѣву Он ѡчѣиѣиѣиѣ, средина и крај”.¹⁴

Даље, царске *Novellae* и *Codex* детаљно говоре о избору и условима за избор епископа и свих клирика, ослањајући се на саборске одлуке о томе, као и на Предање које већ постоји у Цркви. Како су све добротворне установе Јустинијановог времена припадале Цркви, закони посебно регулишу управљање добротворним установама, надлежностима игумана у манастирским поседима и у монашким заједницама. Кроз законе се јасно види да цар жели не само да очува постојећа, него и да увећа црквена непокретна имања и поседе.

Посебно се, пак, у Закону третира клир, у којем опет епископ заузима централно место и значај. Епископи имају право надзора над свим клирицима у својим епархијама. Осим тога, они су укључени и у послове световне природе. Учествују у управи градова у којима су им се налазиле катедре.¹⁵ Епископи су били надлежни у њиховим епархијама и под њиховом су директном заштитом били сви сиромаси, затвореници, сироти, невољници и све категорије становништва којима су били потребни социјално старање и брига.¹⁶

С друге стране, цар, кроз државно законодавство, брани Цркву од јеретика. Тако се, рецимо, у едиктима из 527 и 528. године изричито каже: „Прво и највеће добро за људе јѣѣиѣ да имају исиѣиниѣиѣу и чѣиѣиѣу хрѣѣиѣиѣанску веру”,¹⁷ док на другом месту пише: „Праведно је да буду лишени земаљских добара сви који не ѡсѣиѣиѣују исиѣину Божију”.¹⁸ Јустинијаново државно законодавство искључује јеретике из свих јавних служби, војничких и грађанских. Нико ко је био јеретик није могао бити примљен у државну службу док претходно, пред трима сведоцима и Јеванђељем, није потврдио своје православље и правоверје.¹⁹ Јеретици, без обзира на њихову спремност и квалификацију, нису могли обављати службу адвоката или професора „из боѡазни да својим учењем не увуку ѡросѣиѣ дуѣиѣ у своје ѡрехе”.²⁰

На државном нивоу, плод овакве законодавне политике био је да су у Јустинијаново време остаци аријанских храмова у Цариграду затворени, а јеврејске и самарјанске синагоге претворене су у православне храмове.²¹ Даље – цар тврди да је право да православни у друштву имају више повластица од јеретика.²² На суду, у судским споровима и парницама, јеретици се нису могли појавити у својству сведока против православних, нити су имали право наслеђа

13 *Codex Justinianus*, ed. P. Krüger, Berlin, 1929, I, 1, 8.

14 *Novellae*, ed. R. Schoell – W. Kroel, Berlin, 1928.

15 *Cod. Just.*, I, 4.

16 Ch. Diehl, *Justinien*, 321.

17 *Novellae*, 132.

18 *Cod. Just.*, I, 5, 12, 6; I, 5, 18, 5.

19 *Cod. Just.*, I, 4, 20.

20 *Cod. Just.*, I, 5, 18, 5.

21 *Novellae*, 37.

22 *Novellae*, 109.

имовине. Ако су синови били јеретици, наслеђе је припадало најближим рођацима који су били православни, а ако таквих није било, наслеђе је припадало самој држави.²³ Монтанисти и манихејци су, такође, потискивани кроз законодавство. Према њима је чак сурово поступано због изразитог фанатизма и противљења које су показивали. Њихови храмови су затварани, а обреди забрањивани.

Међутим, према Несторијевој јереси и монофиситима Јустинијан је био знатно умеренији. Чак је, понекад, избегавао да их назове јеретичима, него је за њих више пута употребљавао појам „*ἀσκησόμενοι*“, што значи они који се разликују, другостепени, мада их, ипак, 544. године, Новелом 109, увршћује у јеретике. Отада цар забрањује њихове култове, као и грађење „безбожних пећина“, а њиховим женама забрањује давање мираза.²⁴

Јустинијанова обазривост или, боље рећи, тактичност према монофиситима и несторијанцима обично се објашњава тиме што им је царица Теодора била наклоњена.²⁵ Треба имати у виду и то да су они на Истоку били тако многобројни, да је за цара било врло ризично да им се отворено супротстави. Зато се цар више трудио да их преговорима и споразумно, ако је могуће, на неки начин приволи да се врате Цркви. У том циљу је у Цариграду и одржан један колоквијум, сусрет подједнаког броја учесника и православних и монофисита (532. године). Сâм цар је узео учешћа у овом разговору, који, нажалост, није донео жељене резултате.²⁶ И сва царева каснија настојања ишла су за тим да дође до споразума са монофиситима и несторијанцима. Овим питањем ће се бавити и V Васељенски сабор у Цариграду 553. године.

Разговори са јеретичима показали су да се главна препрека за њихов повратак Цркви налази у томе што се у Цркви толеришу извесне личности и њихова дела, као што су били Теодор Мопсуестијски, Теодорит Кирски и Ива Едески, сви из V века и мање-више учесници несторијанских и монофиситских спорова везаних за III и IV Васељенски сабор. Они су, чак, доводили у питање и сâм Халкидонски сабор и све његове одлуке. Монофисити су, поготову, били охрабрени када је 535. године, под Теодориним утицајем, за патријарха у Цариграду дошао Трапезунтски епископ Антим, наклоњен монофиситима. Истовремено, Антиохијску и Александријску катедру држе Теодосије и Север, такође монофисити.

Запад је у том тренутку био на самом прагу ослобођења од власти Гота. То је посебно важило за Рим и папу Агапита. Међутим, готски краљ Теодат, који је резидирао у Равени, 536. године шаље папу на Исток, у Цариград, и ова мисија има и политичку димензију. Управо је тих месеци Јустинијанов војсковођа Велизар завршио освајање Африке, Корзике, Сардиније и Сицилије, а заокружио је освајање северне Италије и Далмације на источној Јадранској обали. Готска држава у Италији је пропала када је Велизар 10. децембра 536. године са војском ушао у Рим, који су Готи непрекидно држали све од 476. године.²⁷ Папа Агапит је тада већ био у Цариграду и те године је

23 *Novellae*, 115.

24 *Novellae*, 109.

25 Теодора је била изузетно побожна, али склона монофиситима.

26 Међу учесницима у дискусијама поменут је, из Источног Илирика, епископ Димитрије из Филипа у Тракији. Резултати преговора били су заиста скромни: В.В. Болотов, *Лекции IV*, 375-376.

27 L. Dushesne, *L'Eglise au VIe siècle*, 151; Ch. Diehl, *Ibid*, 476.

тамо и умро. Наследио га је нови папа, Вигилије, док је збаченог патријарха у Цариграду наследио патријарх Мина, који је био православан.

Четрдесетих година VI века у Византији су оживели и богословски спорови везани за Оригена и његово учење. Особито су прооригенски били настројени монаси у Палестини и Египту. Цар је зато 543. године издао Едикт против Оригена.²⁸ У Едикту се анатемизише редом сва Оригенова погрешна учења.²⁹ Едикт су потписали сви патријарси Истока, без обзира на реакцију која је настала у великим монашким заједницама, особито у Палестини.

Православни су на Истоку пристали, и то не само под утицајем Јустинијана и Теодора Аскиде, да још једном заузму конкретнији став према „спорним” личностима и њиховим списима. То учење је изложено у такозваним „Трима ѿглављима”.³⁰ Акт који је објављен као званични царски докуменат 544. године изазвао је, разуме се, различите реакције у Цркви на Истоку и на Западу. У Цариград је, почетком 547. године, преко Грчке и Илирика, дошао папа Вигилије.³¹ Његова прва реакција на „Три ѿглавља” била је негативна, те је одмах, априла 548. године, објавио свој *Judicatum*, у којем одбија да осуди поменути тројицу епископа и богослова. Разлози за то су да је вера већ формулисана у Халкидону 451. године и да је, дакле, не треба рушити и вршити ревизију, на васељенском нивоу усвојене и утврђене вере, нити осуђивати оне који су давно умрли, а које ни сам Халкидон није осудио. Међутим, из даљих дискусија, а особито из докумената V Васељенског сабора, види се да „Три ѿглавља” углавном нису била онаква каквима су их папа и многи други у почетку схватили и разумевали. „Три ѿглавља” су била у духу Халкидонске вере, само што се у њима осуђују личност и дела Теодора Мупсуестијског, дела Теодорита Кирског, писана против Кирила Александријског, и писмо Иве Едеског против Кирила, писано епископу Марију у Ардашир.³²

„Јудикаџум” папе Вигилија изазвао је велике немире у Цркви, особито на Западу. Многи су устали против њега. Епископи у Африци, Илирику и Далмацији отворено су се успротивили папи. У Илирику је, од стране њему потчињених епископа из Илирика, био збачен архиепископ Јустинијане Приме Бененатус. Против папиног „Јудикаџума” су, такође, били и епископи из Добруџе и Подунавља.³³ У северној Африци су епископи, на челу са Репаратусом Картагинским, чак екскомуницирали папу Вигилија из Цркве и одлучно су бранили све ставове из „Трију ѿглавља”. Исто мишљење заступали су и епископи Галије. Папа Вигилије је, по њима, одступио од Халкидона.³⁴

Осврнућемо се, само укратко, на учешће епископа из Илирика на V Васељенском Сабору у Цариграду 553. године. Одмах се може рећи да је њихов

28 Издање. *Mansi IX*, 396-400; *Mansi IX* 487-533. *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, ed. E. Schwartz, vol. I-IV, Berlin, 1914-1927 (ACO), ACO III, 183-214. I. Καρμύρη, *Τὰ δογματικά καὶ συμβολικά μνημεῖα τῆς ὀρθοδόξου καθολικῆς ἐκκλησίας*, том. А, 'Αθήναι 1960", 198-200. J. Мајендорф, *Христос у источно-хришћанској мисли*, превод Б.М. Лубардић, Манастир Хиландар, 1994, 51-71

29 Болотов, Исто, 388-389.

30 Исто, 395.

31 Исто, 398-399.

32 *Mansi IX*, 202.

33 PG 86, 267; *Mansi IX* 589; L. Duchesne, *Ibid*, 191.

34 Болотов, Исто, 402; Μητροπολίτου Νικοπόλεως Μελετίου, 'Η πέμπτη οἰκουμένη σύνοδος, Αθήναι 1985, 152. *Mansi IX*, 173.

удео у раду овог сабора био знатан. Од око 165 присутних епископа, само их је осам из Македоније. Међу најеминентнијим саборцима помиње се Илија Солунски, који се на листи учесника налази на седмом месту, одмах после Јерусалимског патријарха. Сам Илија лично није био на сабору, него га је заступао, као *vicet agens Eliae episcopi Thessaloniciensis*, епископ Венигнус из Хераклеје Пелагонијске у Македонији.³⁵ Присутан је, даље, епископ из Стобија из Македоније Фока,³⁶ који замењује самог архиепископа Јустинијане Приме, Бенената. Даље се помиње епископ Пројектус из Ниша, као и епископ Павле из Јустинијане Секунде, односно данашње Улпијане.³⁷ Иначе, у самој саборској делегацији, која је 7. маја 553. године ишла код папе Вигилија да га одобровољи да дође на сабор, међу 11 епископа били су и Бенигнос Хераклејски и Фока Стобски.³⁸

Међутим, овде треба рећи и то да нису сви Илирски епископи у Цариграду узели учешћа у раду Сабора, иако су били у престоници. У документима V Васељенског сабора нису поменута тројица епископа из Илирика: *Пројектос из Ниша, Павле из Јустинијане Секунде и Сабинијан из Зајаре у Македонији*. Они су, додуше, позвани да дођу на Сабор заједно са Примасијем из северне Африке, али се ипак нису појавили на Сабору. Тако се, рецимо, Пројектос Нишки, смештен у кући неког Масенција, изговорио речима: „*Присѣјам уз архиепископа Бенената и њему одговарам*”.³⁹ Павле из Јустинијане Секунде, смештен у кући неког Германа у Цариграду, „*близу царских врата*”, рекао је: „*Имам архиепископа и њему одговарам*”.⁴⁰ Сам пак, архиепископ из Јустинијане Приме такође није био на Сабору. Пре тога је дао отворену подршку „Јудикатуму” папе Вигилија, због чега су га осудили његови епископи. На Сабору, га, видели смо, замењује Стобски епископ Фока.⁴¹

Иначе, непосредно пред само одржавање V Васељенског сабора, у историјским изворима има података о немирима у Илирику управо по питању учења о „*Трима ђођлављима*”. Изгледа да су се Павле из Улпијане и Пројектос из Ниша успротивили царевој верској политици. Цар Јустинијан је, чак, био принуђен да упути војску у Илирик 551-552. године. Том приликом био је збачен Сардички епископ Василиск. Војска, додуше, није овде била упућена специјално,⁴² него је била у пролазу преко Дарданије, на путу за Панонију, где је 552. године ишла у помоћ Лангобардима, који су, опет, ратовали против Гепида.

35 *Mansi IX*, 200; Μελέτιου, Η πέμπτη σύνοδος, 220.

36 *Mansi IX* 191. Иначе, Фока је на 36. месту на листи учесника Сабора.

37 *Mansi IX* 200; Μελέτιου, Η πέμπτη σύνοδος, 220.

38 Μελέτιου, Η πέμπτη σύνοδος, 214.

39 Gj. Gasper, *Skopsko-prizrenska biskupija kroz stoljeća*, Zagreb, 1986, 48; Μελέτιου, Πέμπτη σύνοδος, 151-160; 195-200; Болотов, Исто, 424-425; *Mansi IX*, 200.

40 *Mansi IX*, 200.

41 *Mansi IX*, 173. На V Васељенском сабору 553. г, као заменици, „*τοποτηρήτης*”, помињу се још, сем Јустинијане Приме, Солуна, и: Секстилијан епископ Тенедоса, као заменик Примасија Халкидонског, Анастасије Тавијски, заменик Доротеја Анкирског, Јован, заменик Евтрепија Кизичког, Јован Кукузски, заменик Паладија Мелитинског, и Асигније Тријануполски, заменик Јована Лаодикијског (Μελέτιου, Η πέμπτη σύνοδος, 152-153).

42 E. Stein, *Histoire du Bas-Empire II, De la disparition de l'Empire d'Occident à la mort de Justinien (476-565)*, Paris, 1949, 534; Sh. Pietri, *La géographie de l'Illyricum ecclésiastique, Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Rome, 1984, 53; Б. Гранић, *Оснивање архиепископије у граду Јустинијана Прима 535. године после Хрисѣа*, ГСНД, књ. I св. 1-2, 1926, 113.

Из овог кратког прегледа догађаја везаних за V Васељенски сабор, види се да Илирик у њима није био заобиђен. Он је на овом сабору имао своје представнике и углавном је подржавао верску политику цара Јустинијана и православних епископа. Епископи Илирика су се исто тако, успротивили када је папа Вигилије био застранио у односу на „Три поглавља”.

Јустинијанова епоха била је и време великих мисионарских подухвата источне Цркве. Сâм цар је настојао да многобоштво буде коначно искорењено у његовој држави. У том смислу је на самом почетку своје владавине, 529. године, укинуо многобожачку Атинску Академију из времена Платона и Аристотела,⁴³ на којој су предавали професори класичне литературе и науке. Истовремено је постојала и велика мисионарска активност. Са вођењем ратова против варвара, ширило се и Хришћанство. Разуме се, Хришћанство није ширено насилно, огњем и мачем, него у духу саме вере, личним контактима са варварским кнезовима, односно краљевима, који су долазили у Цариград у дипломатске мисије, или, пак, склапањем родбинских веза. Званична царска политика помагала је свестрано сваки мисионарски подухват. Тако су слане хришћанске мисије у врло удаљене крајеве и у разнородне средине, у Кавказ, Скитију (јужна Русија), Абисинију (Етиопија), Франачку државу на Запад, затим међу племена као што су били Визиготи, Хуни, Лангобарди, Гепиди, Херули и други народи.⁴⁴ Само, пак, подручје Илирика, пошто је било простор преко којег су прелазили, задржавајући се дуже или краће, многи народи из крајева северно од Дунава, било је мисионарско подручје. У областима Илирика, многи народи са севера или истока по први пут су директно долазили у додир са Византијом и Хришћанством уопште. Ти први сусрети су, у већини случајева, били истовремено и прва обраћања у Хришћанство. Тако је, рецимо, племе Лангобарди пре 568. године насељавало подручје Паноније и давало је војску за Царство, а сами, пак, војници, који су ратовали за хришћанску Државу, углавном су морали бити хришћани. Нешто источније од Лангобарда, у области Горње Мисије (данас северна Србија), од времена цара Анастасија (+ 518) живели су Херули. Били су, наравно, многобошци. Крштени су управо у Јустинијаново време. Наиме, њихов вођа Грел или Грелес, дошао је у Цариград са својих дванаест рођака и племенских поглавара и крстио се, а сâм цар Јустинијан био је кум на крштењу. Примивши Хришћанство, Херули су постали безопасни за Царство и сада су, штавише, они штитили његове северне границе од других варвара. Јустинијан је Херулима тада дао нове земље у околини Сингидоноса (Београд) и повећао им државну помоћ, а они су му, за узврат, давали војску.

До Херкула, од Дунава према Карпатима, подручје данашњег Баната у Југославији и Румунији, држали су у Јустинијаново доба Гепиди. Они нису, бар према византијским изворима, били крштени. Цар је против њих слао Лангобарде, а понекад и Словене.

У доба Јустинијана на Истоку су особито велику мисионарску активност показали монофисити, међу којима се истакао Јован Азијски или Јован Ефески. Био је добар зналац грчког и сиријског језика, а мисионарио је са

43 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 95; Јован Малала, *Хронографија*, у: PG 86, 2737-2740; J. Bury, *Ibid.*, 402.

44 Ch. Diehle, *Justiniane*, 378.

својим сарадницима међу многобошцима, којих је још увек било у планинским пределима Мале Азије, а затим и око Смирне и Ефеса. Мисионарско полазиште и центар, одакле су кретали и где су се припремали, био је манастир Зоорас, који се налази преко пута Златног Рога, на малоазијског обали. Мисионари су, четрдесетих година VI века, успели да за кратко време искорене многобоштво у Малој Азији. Сечено је „свето дрвеће”, рушени су идоли. Крстило се око 100000 људи, основано је десет или дванаест манастира и око стотину хришћанских храмова.⁴⁵

Велике промене у верском погледу, односно у процесу потпуне хришћанизације, учињене су у данашњој Грчкој. Сем укидања Академије у Атини, у овом граду су многобожачки храмови и светилишта претварани у хришћанске богомоље и манастире. Тако је храм Партенон у Атини постао храм Свете Софије, од Тисион-а је постао храм Светог Георгија, у Дафни-у је Аполонов храм претворен у манастир и тако даље.⁴⁶

* * *

Само, пак, подручје Илирика у Јустинијаново време је у црквеном погледу административно организовано на нов начин. Основана је, као што је већ више пута помињано, нова архиепископија - Јустинијана Прима. По свој прилици се у овом новом црквеном седишту није налазило и седиште административне и политичке управе за Илирик.

О новооснованој Архиепископији у Илирику говори се у двама Јустинијановим Новелама, 11. од 14. априла 535. године и 131. из 543. године. Прва Новела, из 535. године, говори о самом конституисању ове црквене јединице и о областима, односно провинцијама које су јој духовно припадале. У поменутој Новели особито се истиче да је цар Јустинијан у свом родном месту, Јустинијани Прими⁴⁷, установио црквени центар, који је, у црквено-организационом погледу имао статус архиепископије, а не обичне епископије, односно митрополије (*„antistes non solummetropolitanus, sed etiam archiepiscopus fiat”*). Како читамо у 11. Новели, под непосредном јурисдикцијом ове Архиепископије биле су епископије из следећих провинција у Илирику: Средоземна Дакија (*Mediterranea Dacia*), Приобална Дакија (*Dacia Ripensis*), Мисија I (*Mysia I*), Дарданија (*Dardania*), Преваљитана (*Praevalitana*), Македонија II (*Macedonia II*) и део Паноније II (*et pars Secundae Panoniae*) и град Басенсис (*quae in Bacensi est civitate*).

Из наведеног се може видети да је простор Архиепископије заузимао средишње делове Балканског полуострва. Седиште побројаних провинција били су градови: Скупи у Дарданији, Сардика у Дакији Средоземној, Рајиарија у Дакији Приобалној уз Дунав, Виминакион у Мисији I, Скодра у Преваљитани (Скадар у Албанији) и Строби у Македонији. Царске Новеле, а других савремених извора и нема, не набрајају појединачно све епископије у наведеним провинцијама. Само су дати њихови главни градови, а пре-

45 L. Duchesne, Ibid, 279; Болотов, Ibid, 381.

46 Ch. Diehle, *Justiniane*, 561.

47 О резултатима ранохришћанских археолошких налаза у Царичином граду видети 2. главу овог рада.

тпостављамо да је у провинцијама свакако постојао већи број епископија. Што се, пак, тиче самог броја епископија и њихових седишта, он је у Јустинијаново доба, а и знатно пре, варирао, с обзиром на то да су многи градови често страдали од варвара и нису због тога имали континуирани црквени живот на челу са својим сталним епископима.

Живот Архиепископије Јустинијане Приме у Илирику није, међутим, био дугог века. Трајао је, према досада расположивим писаним а и археолошким изворима, око седамдесет година. У документима који су сачувани, Архиепископија се последњи пут помиње на самом почетку VII века, 602. године.⁴⁸ Наиме, сачувано је пет писама папе Григорија Великог Двојеслава, упућених архиепископу Јустинијане Приме. Тако у писму из 592. године папа прекорев а архиепископа Јована из Јустинијане Приме што је у Теби (Тива) збацио епископа Адријана; Јован је због овога суспендован тридесет дана, а Адријан је враћен на епископску катедру у Теби.⁴⁹ Даље, у писму из 599. године, које је било циркуларно и упућено свим митрополитима Иларика, папа ос-порава Цариградском патријарху назив „васељенски“, а илирским епископима наређује да тако нешто не прихвате.⁵⁰

Овако краткотрајној историји Јустинијане Приме у Илирику умногоме је допринела и чињеница да је она основана непосредно пред сáм долазак и трајно насељавање Словена на Балканско полуострво. То, с друге стране, говори да је ово црквено седиште у Илирику, односно Византији, имало, између осталог, и циљ да, због сталног присуства опасности од варвара, духовно и црквено-ад-министративно уједини и што компактније повеже све области и крајеве који су му били потчињени. Тај простор није био мали ни за данашње појмове: од Дунава на северу, *Сардије на истоку, Вардара и Сџобија на југу, Скадра на југозападу, до доњеј Срема на северу*. То је простор који је стално, кроз цео VI век, а и касније, био изложен непрекидним нападима Словена и Авара. Кратак живот ове Архиепископије показује да ни она није могла да одоли тим нападима. Црквена организација коју је носила, била је већ крајем VI века разорена. Црквено седиште је тада поново померено на југ, у безбеднији Солун.

48 PL 77, 1241-1242.

49 PL 77, 667-609.

50 PL 77, 1003-1005.

51 Не може се ни изблиза прихватити мишљење да је Архиепископија Јустинијана Прима била само наставак Солунског викаријата и да је, после његовог укидања, касније, њену улогу преузела Охридска архиепископија (О томе: Р. Љубинковић, *Традиција Јустинијане Приме у ипшћулапшћури Охридских архиепископшћуи*, Старица, 17 (1968), Београд, 1967, 61-75; Б. Гранић, *Осншћување архиепископшћуије у граду Јустинијана Прима*, стр. 133; он такве тенденције назива „правном фикцијом“. У том погледу је још тенденциозније мишљење: С. Димевски, *Авшћукефалност на Македонскашћуи православна црква*, Нова Македонија, 16. септембар 1967. године).

CONCLUSION, III

Au cours du Ve siècle les grandes migrations des peuples du nord et de l'est d'Europe déferlèrent sur les Balkans et l'Illyricum. L'Eglise de ces régions et son organisation furent en grande partie détruites. Les sources écrites ainsi que des restes archéologiques en témoignent. En raison des invasions barbares, le siège de la préfecture pour l'Illyricum fut, déjà vers la fin du IVe siècle, transféré de Sirmium à Thessalonique. C'est à ce moment que l'on lie la formation du soit-disant „vicariat de Thessalonique” en tant que représentation du pape pour l'Illyricum. Cependant, les sources ne donnent pas à supposer qu'un tel fait est historiquement exact, de même que ne sont pas justifiés des opinions des historiens romain-catholiques plus modérés, que chaque nouveau pape (et ce furent, par exemple, Damase (368-384), Sirice (384-398), Innocentius (402-417) et Boniface (418-422), devait donner des pouvoirs spirituels à chaque nouveau métropolite de Thessalonique (tels que Ascholius (360-382, Anisius 384-407) et Rufus (417-434).

Le Ier et le IIe canons du IIIe Concile Oecuménique tenu à Ephèse en 431 laissent deviner qu'en raison d'une situation politique extrêmement difficile, les évêques d'Illyricum n'avaient pu y assister, malgré qu'ils furent du côté de saint Cyrille et des orthodoxes. Ils s'engagèrent par contre plus activement sur question de l'hérésie d'Eutychès. L'on mentionne surtout un grand nombre d'évêques des régions sud de la péninsule balkanique qui participèrent au IVe Concile Oecuménique.

Peu de temps avant ce Concile, les Huns d'Attila devastèrent l'Illyricum ce qui amena le fait que les évêques des villes suivantes ne sont pas mentionnés au cours du Concile de Chalcédoine de l'an 451: Sirmium, Viminacium, Aquae, Remesiana, Ulpiana et Scupi. Par contre Docléa, Bargala, Dovir, Héraclée, Stobi, Lychnidus et Margus avaient leurs évêques.

Durant le travail du concile, il se montre que les évêques illyriens étaient du côté des orthodoxes, vu qu'ils „changèrent de place” et qu'ils abandonnèrent Dioscore. Ils firent des remarques concernant le „Tome” du pape Léon I et le Concile les examina en donnant des explications basées sur des Epîtres de Cyrille adressées à Nestorius.

Au temps du „schisme d'Acace” (484-518), les évêques d'Illyricum s'opposèrent à la politique religieuse pro-monophysite de certains empereurs tels que Zénon ou Anastase.

On peut brièvement conclure que ce Ve siècle fut pour l'Illyricum plus pauvre en événements que le siècle précédent, comme nous avons pu le voir à travers ce qui a été dit ici.

4 Le temps de Justinien fut riche en événements ecclésiastiques en Illyricum. L'empereur fut, en outre, bon théologien. Lui-même et son long règne représentent l'expression des tendances orthodoxes dans la politique étatique de la Byzance, dans son armée, sa législation et son église. Vu la grande force des monophysites, l'empereur n'avait pas pu s'opposer à eux ouvertement. Pour commencer, le colloque tenu avec eux à Constantinople en 532, n'a pas donné des résultats espérés. Le conflit concernant les „Trois Chapitres” allait dans le même sens - le rapprochement des orthodoxes et des monophysites sur des prémices de la foi formulée en Chalcédoine en 451. Ce dans l'esprit de cette foi de Chalcédoine que les évêques d'Illyricum condamnèrent les „Trois Chapitres” au cours du Ve Concile Oecuménique, tenu en 553 à Constantinople. Venant d'Illyricum, on y mentionne Benignus d'Héraclée et Phocas de Stobi. En même temps séjournaient à Constantinople, sans toute fois participer au Concile, Proiectus de Naïssus, Paul d'Ulpiana, l'archevêque de Justiniana Prima, Bénénatus et Sibanianus de Zapara en Macédoine.

A l'époque justinienne, la Byzance faisait des entreprises missionnaires dans la région du Caucase, au sud de la Russie actuelle, en Abissinie et en Gaule, tandis qu'en Illyricum furent baptisés les Wisigoths, les Huns, les Langobards en Pannonie, les Gepides et les Hérules dans les environs de Beograd actuelle en Serbie du nord et dans certaines régions du Srem et du Banat.

Pour l'organisation ecclésiastique d'Illyricum au temps de Justinien, fut d'une grande importance la fondation de l'archevêché Justiniana Prima le 14 avril 535, dans la ville natale de l'empereur. Le nouvel archevêché englobait les parties centrales de la péninsule balkanique: au nord à partir du Danube, à l'Est jusqu'au Sardica au sud jusqu'au Vardare et Stobi, sud-ouest - Scodra, et de nouveau vers le nord, la partie basse du Srem. Ce centre ecclésial fut fondé au moment où le danger des Avars et des Slaves planait systématiquement sur les Balkans. Le rôle que joua l'archevêché sur la scène historique fut court car déjà au début du VIIe siècle, à peine soixante-dix ans après sa fondation, la ville fut détruite.

Déjà à partir du VIe siècle, les Slaves faisaient des incursions sur la péninsule balkanique. A la différence des Avars, ils montraient de l'intérêt pour rester définitivement au sud du Danube et de Sava. Après que les Avars conquièrent en 582 Sirmium, „le portail de la péninsule balkanique, la voie est ouverte à l'immigration des Slaves”. Même le complexe des forts militaires, bâtis par Justinien en Illyricum entre 540 et 554, ne fut pas un grand obstacle pour les nouveaux arrivants. Ces forteresses avaient leurs évêques qui, d'après la législation justinienne, prenaient part dans l'administration locale des villes et dans la défense des cités devant l'ennemi, comme le démontrent les exemples des évêques de Singidunum, Sirmium et Thessalonique.

L'empereur Maurice (582-602) fit la dernière tentative, qui d'ailleurs resta infructueuse, pour rejeter les Slaves et les Avars des frontières nord de la Byzance. Ni le pouvoir politique byzantin ni l'organisation ecclésiastique, ne fonctionnaient plus en Illyricum. Les évêques qui survécurent, s'enfuirent en Orient ou en Occident. A ce moment disparurent et cessèrent pour toujours d'exister des nombreux évêchés en Illyricum qui fleurissaient du quatrième au sixième siècle. Ainsi, en ce qui concerne l'Eglise chrétienne en Illyricum, fut formé un espace quasiment vide qui était alors conquis par les Slaves. Dans l'Epître circulaire du pape Grégoire le Grand de 597, qui contient la liste de métropoles illyriennes, l'on peut voir que les évêchés de la Haute Mésie, la Dace, la Dardanie et la Macédoine, n'existent point.

Le fait qu'à l'époque les saintes reliques d'un grand nombre des martyrs et des saints paléochrétiens fut transporté d'Illyricum à l'Est et à l'Ouest, témoigne également de l'état de l'Eglise en Illyricum à cette époque. Les évêques abandonnaient leurs évêchés, comme le montre clairement l'exemple de l'évêque de Sirmium, Sebastien, après l'an 582.

Le baptême des Slaves du sud commença dans la péninsule balkanique dès le début du VIe siècle, au moment où ils arrivèrent sur les frontières nord de la Byzance. A leur arrivée, les Slaves trouvèrent dans leur nouvelle patrie, une organisation ecclésiastique en majeure partie détruite. Il faut dire qu'eux-mêmes contribuèrent à sa décomposition. De religion polythéiste, les Slaves abandonnaient difficilement leur ancienne foi païenne et acceptaient le Christianisme avec lenteur. Les influences chrétiennes atteignaient les Slaves du sud en venant principalement des contrées orientales également des villes littorales situées à l'Ouest. D'après les sources historiques, le premier baptême des Serbes peut être certifié, eut lieu vers la fin du règne de l'empereur Héraclius (610-641). Cette information est rapportée par l'empereur et l'historien byzantin Constantin VII Porphyrogénète, vers le milieu du Xe siècle. D'après lui, les Serbes immigrèrent d'abord

sur les territoires desertés par les Avars, en Dalmatie, Prevalitana et dans les environs de Thessalonique. Après la tentative de retourner dans l'ancienne patrie, ils s'établirent avec la permission de l'empereur Hiraclius dans les régions de Paganie, Zahumlje, Travunie, Konavlje et Dioclitie. L'empereur les baptisa alors, en tant que ses sujets, en leur amenant les prêtres de Rome. Il est probable que cet événement eut lieu entre 630 et 641. Pourtant, l'information de Porphyrogenète d'après laquelle le baptême des Serbes et des Croates fut fait sous l'influence occidentale au temps du pape Honorius, peut plutôt être compris en tant que restauration de l'organisation ecclésiastique sur le territoire de la province Dalmatie qui, dans ces premières décennies du VIIe siècle, avait subi fortes attaques des Avars et des Slaves.

Ce premier baptême des Serbes ne laissa pas de traces profondes parmi le peuple. Leur baptême définitif eut lieu dans la deuxième moitié du IXe siècle, quand les Slaves reçurent leur alphabet et entendirent l'Evangile prêché dans leur langue.